

De bankier

PROF. DR. C.J. RIJNVOS*

Deelnemingen van banken in industriële ondernemingen zijn in Nederland per traditie en op grond van wettelijke bepalingen zeer beperkt. Dat neemt niet weg dat banken steeds intensiever bij de financiering van het bedrijfsleven betrokken zijn geraakt. Naarmate de eigen-vermogenspositie van bedrijven verslechterde werden de risico's van het bankwezen steeds groter. Vooral in de recente recessie moesten forse kredietverliezen worden geïncasseerd waardoor de bancaire rentabiliteit onder druk kwam te staan. Dit heeft de banken genoodzaakt veel voorzichtiger te worden met het verlenen van kredieten. Daarnaast zijn banken er in toenemende mate toe overgegaan zekerheden te eisen tegenover de verstrekte kredieten. Deze ontwikkeling zal zich volgens de auteur in de naaste toekomst voortzetten. Meer dan op expansie zal de klemtoon op soliditeit liggen. De leiding van een onderneming in financiële moeilijkheden hoeft er daarom in het algemeen niet op te rekenen dat zij bij de bankier een grote bereidheid zal aantreffen om extra risico's te nemen door middel van continuering of uitbreiding van de kredietverlening.

Inleiding

Het Nederlandse bankwezen kent van oudsher een grote mate van zelfstandigheid tegenover het overige bedrijfsleven. De deelnemingen van banken in niet-bancaire ondernemingen zijn immers beperkt. Enkele jaren geleden berekende Immenga dat de industriële participaties van de algemene banken in ons land nauwelijks 2% van het balanstotaal bedragen, terwijl deze „in hoofdzaak dochtermaatschappijen of andere instellingen in de financiële sectoren betroffen”¹⁾. Met het afzien van deelnemingen nam het bankwezen – dat was althans de intentie – zoveel mogelijk distantie van niet-bancaire bedrijfsrisico's.

Sinds het einde van de jaren vijftig is deze distantie steeds geringer geworden. Weliswaar zijn de deelnemingen nog van beperkte omvang – mede door een remmende wetgeving op dit punt²⁾ –; gaandeweg echter zijn de banken intensiever bij de financiering van het bedrijfsleven betrokken geraakt. Het gedrag van zowel het bedrijfsleven als van het bankwezen gaf daartoe aanleiding.

In de jaren zestig/zeventig is de vermogensbehoefte van het bedrijfsleven sterk toegenomen. Daarvoor zijn diverse oorzaken. In nauwe samenhang met de inflatie steeg het prijs- en kostenniveau vrij sterk, waardoor de behoefte aan middelen eveneens toenam. Hierin kon niet – althans niet in voldoende mate – worden voorzien door winsthouding, want de rendementen daalden vooral in de jaren zeventig heel sterk. Bijgevolg was een beroep op externe middelen noodzakelijk. De mogelijkheden tot vergroting van het eigen vermogen, bij voorbeeld door emissie van aandelen, waren heel beperkt. Hiertegenover stond dat financiering met vreemd vermogen relatief gunstig leek. De belastingwetgeving maakte deze vorm van financiering naar verhouding goedkoop. De uit te keren winsten aan aandeelhouders vallen immers nog steeds onder de dividend- en de vennootschapsbelasting, hetgeen met de rente die over vreemd vermogen moet worden betaald niet het geval is. Voorts werkte de geldontwaarding financiering met vreemd vermogen in de hand. Daarmee kon immers een inflatiewinst worden gemaakt op het nu op te nemen en straks af te lossen krediet. Voorts bood – zolang de rente niet al te hoog en het rendement aantrekkelijk was – de hefboomwerking goede perspectieven.

Wat het bankwezen betreft kon reeds aan het einde van de jaren vijftig worden geconstateerd dat het met meer nadruk dan vóór die tijd streefde naar een tegemoet komen aan gedifferentieerde kredietbehoeften bij de cliënten. De banken gingen vooraf tegenover het bedrijfsleven meer en meer streven naar pas-

maatwerk bij de kredietverlening, ook ter financiering van productieprocessen op langere termijn. Hierdoor nam, ondanks geringe deelnemingen, de betrokkenheid van de banken bij de financiering en de risico's van het bedrijfsleven sterk toe. Dat was in het bijzonder het geval met het sterk groeiende middellange krediet.

Zolang het bedrijfsleven groeide en bloeide merkten de banken weinig van de risico-uitbreiding. Daaraan kwam echter een einde in de jaren zeventig. Sindsdien wordt het bankwezen op indringende wijze geconfronteerd met kredietrisico's van cliënten. Dat is een voor de hand liggend gevolg van de druk op de rentabiliteit van het bedrijfsleven.

Drie fasen

Reeds aan het begin van de jaren zeventig kwamen diverse bedrijven in moeilijkheden. De groei en bloei die destijds zo kenmerkend was voor vele ondernemingen, ging voorbij. Er ontstond een stagnatie in bedrijvigheid en werkgelegenheid, welke – althans tot dusver – in drie fasen verloopt.

Aanvankelijk ving het bedrijfsleven de gevolgen van de teruggang overwegend zelf op. De rentabiliteit verminderde, de interne financiering liep terug en de vermogensverhoudingen verslechterden. De ondernemingen poogden hieraan zelf het hoofd te bieden zonder een beroep op hulp van buiten. Uiteraard was dat slechts op beperkte schaal mogelijk. Aan het weerstandsvermogen van zelfs het sterkste bedrijf zijn nu eenmaal grenzen gesteld. Daarom is het niet zo verwonderlijk dat naarmate de stagnatie voortschreed, een aantal bedrijven de last niet meer zelfstandig kon dragen.

Daarmee brak ongeveer in het midden van de jaren zeventig een nieuwe stagnatiefase aan. Deze had als kenmerk dat diverse ondernemingen een beroep op de overheid moesten doen. In een spanningsveld van noodzakelijke steun op korte termijn en een werken volgens ambtelijke procedures moest soms met grote inventiviteit „iets worden gedaan”. Hierdoor ontstond een ge-

* Hoogleraar staathuishoudkunde en openbare financiën aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) U. Immenga, *Deelnemingen van banken in andere bedrijfstakken*, Commissie van de Europese Gemeenschappen, Brussel, 1975, blz. 21.

2) C.J. Rijnvos, *Normering van bancaire deelnemingen*, *ESB*, 22 oktober 1980, blz. 1179 e.v.

compliceerd en moeilijk te overzien stelsel van steunregelingen voor bedrijven.

Vervolgens begon aan het einde van de jaren zeventig een derde fase. Kenmerkend voor die fase is dat – terwijl de overheidssteun, weliswaar minder voortvarend, doorgaat – de problemen van het bedrijfsleven in toenemende mate terecht komen bij het bankwezen, althans bij de algemene en de coöperatieve banken. Voor de spaarbanken ligt de situatie anders. De wijze waarop deze instellingen hun bedrijf uitoefenen bracht met zich mee dat zij vrijwel niet werden geconfronteerd met verliezen op kredieten aan het bedrijfsleven.

De algemene en de coöperatieve banken stootten wel in toenemende mate op betalingsmoeilijkheden van cliënten en kwamen daardoor in de noodzaak al maar grotere bedragen te moeten toevoegen aan de „voorziening algemene risico's”. Dat was in de jaren 1980 – 1984 duidelijk het geval. De kredietverliezen, die tot uitdrukking kwamen in de VAR-toevoegingen, zijn zeer hoog. De jaren 1982/1983 vormen daarbij duidelijk een dieptepunt. De netto winsten, uitgedrukt in procenten van de VAR-toevoeging zijn dan het laagst. In 1984 trad een zeker herstel op. Toch is de situatie nog zeer zorgelijk. De kredietverliezen die ten laste van het bankwezen komen, zijn onverminderd groot (zie de tabel).

Bancaire reactie

De vraag rijst welke gedragslijn het bankwezen bij de verwerking van de kredietverliezen heeft gevolgd. De geschetste gang van zaken was reeds vroegtijdig een bron van zorg; het bankwezen kon te ver gaan met de bedrijfsfinanciering. De NMB waarschuwde er in de jaren zeventig herhaaldelijk voor „dat de zelffinancieringsmogelijkheden van bedrijven in toenemende mate tekortschieten”, als gevolg waarvan het bankkrediet een rol ging spelen „die eigenlijk door het eigen vermogen zou moeten worden vervuld” 3). De ongewenste trend in de ontwikkeling van de vermogensverhoudingen van het bedrijfsleven was echter niet meer te keren. In deze situatie was het bankwezen genoodzaakt het kredietbeleid te verscherpen, waarbij drie traditionele kenmerken van het bankiersberoep – een zekere zwijgzaamheid, voortgaan met een financiële dienstverlening voor zover mogelijk en het zeker stellen van de eigen positie – een rol van betekenis speelden.

Een zekere zwijgzaamheid is dikwijls waarneembaar als het over geld gaat. De banken vormen hierop geen uitzondering. Destijds beperkten vooral de algemene banken hun activiteiten tot een kleine cliëntengroep. Dit bracht met zich mee dat deze instellingen voor de doorsneeburger iets exclusiefs en geheimzinnigs hadden.

Tabel. Winstontwikkeling en toevoegingen aan de „voorziening algemene risico's”, in mln. gld.

	1980	1981	1982	1983	1984
Algemene Bank Nederland:					
– netto winst	309	341	358	384	402
– VAR-toevoeging	300	495	648	650	625
– netto winst in procenten van VAR-toevoeging	103	69	55	59	64
Amro-bank:					
– netto winst	276	263	163	209	252
– VAR-toevoeging	285	475	850	950	925
– netto winst in procenten van VAR-toevoeging	97	55	19	22	27
Nederlandse Middenstandsbank:					
– netto winst	183	148	90	101	108
– VAR-toevoeging	214	310	500	617	590
– netto winst in procenten van VAR-toevoeging	86	48	18	16	18
Rabo-bankorganisatie:					
– netto winst	529	528	489	565	618
– VAR-toevoeging	377	473	580	675	651
– netto winst in procenten van VAR-toevoeging	140	112	84	84	95

nigs hadden. De afgeslotenheid van het bankgebouw en het mysterieuze gebeuren daarbinnen riepen bij velen een zeker wantrouwen op. Met de ontwikkeling van de „retail banking” behoort dit weliswaar tot het verleden. Sinds de tweede helft van de jaren zestig is de bancaire drempelvrees verdwenen. Niettemin heeft het bankwezen de beleidsheroriëntatie bij het kredietbeleid van de laatste jaren vrij geruisloos doorgevoerd.

Typend hiervoor zijn de pre-adviezen voor de Jaardag 1984 van het Instituut voor het Bank- en Effectenbedrijf (NIBE). De studies hadden betrekking op „de grenzen van de kredietverlening”, hetgeen deed vermoeden dat daarbij het beleid van de banken tegenover cliënten met betalingsmoeilijkheden uitgebreid en inzichtgevend aan de orde zou komen. De jaarlijkse wetenschappelijk-getinte bancaire NIBE-bijeenkomst was daarvoor immers uitstekend geschikt. Hieraan werd echter geen gevolg gegeven. Het bleef bij een losse opmerking over het probleem 4).

Niettemin kan ondanks de summier publieke informatie uit de jaarverslagen van de banken worden afgeleid dat het hier om een ernstige beleidsaangelegenheid gaat. De jaarverslagen bevatten immers behartenswaardige opmerkingen over de aangelegenheid. Zo schrijft de ABN: „In verband met de toegenomen risico's in de kredietverlening is het beleid gericht geweest op een scherpe kredietselectie en een zorgvuldige kredietbewaking. Er wordt daarbij veel aandacht besteed aan de training van onze medewerkers op het gebied van de kredietverlening. Ook is aanzienlijk verbeterd de informatiestroom waarover onze kantoren moeten kunnen beschikken om de ontwikkelingen in de verstrekte kredietfaciliteiten zo goed mogelijk te kunnen volgen. De ervaring leert dat door tijdige en frequente besprekingen met de kredietnemers over de gang van zaken onheil, zo niet kan worden voorkomen, dan toch kan worden verminderd” 5). De berichtgeving van de Nederlandse Middenstandsbank gaat in dezelfde richting: „Het beheer van verstrekte kredieten heeft ook in het verslagjaar veel tijd en aandacht gevraagd. Met de grootst mogelijke zorgvuldigheid moeten wij daarbij steeds bepalen tot welk moment risico's bij bepaalde bedrijven nog aanvaardbaar zijn. Er doen zich echter situaties voor waarin geen uitzicht meer bestaat op herstel of waarin het risico niet meer aanvaardbaar is. In die gevallen zien wij ons genoodzaakt de kredieten op te zeggen, hetgeen helaas veelal leidt tot bedrijfsbeëindiging” 6). De verslaggeving van de Amro heeft dezelfde teneur: „De afgelopen jaren heeft de moeilijke situatie in het bedrijfsleven de banken een sterk groeiende kredietvraag en dus een sterke expansie van hun kernkrediet gebracht. Gevreesd moet echter worden, dat thans een fase aanbreekt, waarin de kredietverlening minder sterk kan toenemen. In een groeiend aantal gevallen zal kredietverlening – of zelfs continuering van kredieten – niet meer verantwoord zijn wegens het inschriepende eigen vermogen van bedrijven. Tegelijkertijd zullen in toenemende mate ook verliezen voor de banken boven water komen, doordat bedrijven in rode cijfers ten onder gaan” 7).

De strekking van dit alles is duidelijk. De druk op het bedrijfsleven tijdens de derde stagnatiefase heeft geleid tot grote problemen voor het bankwezen, hetgeen een heroriëntatie met betrekking tot het kredietbeleid noodzakelijk maakte. Daarbij hebben de banken getracht waar mogelijk de kredietverlening op verscherpte, verantwoorde wijze voort te zetten. Dat was niet steeds mogelijk en – niet op de laatste plaats ter wille van de eigen positie – niet zelden moest het krediet worden opgezegd, ook al leidde dat tot bedrijfsbeëindiging.

Bancaire veranderingen

Met het voorgaande is de reactie van de banken op de kredietverliezen nog niet voldoende aangegeven. De kredietverliezen

- 3) Nederlandse Middenstandsbank NV, *Jaarverslag 1978*, blz. 25.
- 4) Pre-adviezen NIBE-jaardag, *De grenzen van de kredietverlening*, NIBE-publikatie no. 49, Amsterdam, 1984.
- 5) Algemene Bank Nederland NV, *Jaarverslag 1982*, blz. 25.
- 6) Nederlandse Middenstandsbank NV, *Jaarverslag 1983*, blz. 32.
- 7) Amsterdam/Rotterdam Bank NV, *Jaarverslag 1980*, blz. 13.

voor het bankwezen werden zo groot dat daarmee een ernstige druk op de bancaire rentabiliteit ontstond. Die druk noodzaakte tot een veel verder gaande beleidsheroïentatie dan een verscherping van het kredietbeleid. De kredietverlening van het bankwezen is, vooral sinds de geschetste problemen zich voordoen, meer en meer gebaseerd op „kort lopende zekerheden op geleverde goederen, op voorraden, halffabrikaten, etc.... die.... kunnen worden teruggenomen wanneer de onderneming met betalingen terzake in gebreke blijft” 8). Dit aspect van het bankbeleid zal, als de gedachtenvorming om te komen tot een pré-faillissementswetgeving zich voortzet, ongetwijfeld nog veel aandacht krijgen.

Intussen duidt de scherpe accentuering van de zekerheden op toegenomen zorgen binnen het bankwezen in die zin dat bedrijfseconomische overwegingen bij de kredietverlening aan betekenis hebben ingeboet. In een stagnatieperiode is dat een begrijpelijke gang van zaken. De positie van een aantal ondernemingen moge de laatste tijd zijn verbeterd, de overheveling van kredietverliezen naar het bankwezen blijft onverminderd een bron van zorg. De VAR-toevoegingen in 1984 tonen immers ten opzichte van 1983 slechts een geringe daling.

Intussen verbetert ook de rentabiliteit van het bankwezen. De netto winst, uitgedrukt in procenten van de VAR-toevoeging, is stijgende. Inzoverre is er duidelijk sprake van een ombuiging en krijgen de banken de zaken in de hand.

De vraag rijst hoe dit mogelijk is. De groei van het bedrijf, met name de kredietverlening, biedt hiervoor slechts beperkte mogelijkheden. Weliswaar is volgens de Algemene Bank Nederland in 1983 „een einde gekomen aan de groeivertraging, die de laatste jaren was opgetreden in de kredietverlening aan ingezetenen in de private sector” en „deze omslag in het groeitempo kan geheel worden toegeschreven aan een grotere kredietvraag van het bedrijfsleven” 9). Ook de Nederlandse Middenstandsbank ontdekte in 1983 een stijging van de kredietverlening, maar deze was „zowel toe te schrijven aan de groei van de buitenlandse kredietverlening als aan de toeneming van de woninghypotheken (in het bijzonder die met gemeentegarantie) en overige vorderingen op of onder garantie van de overheid. Hierdoor werd de afnemering van de kredietverlening aan het Nederlandse bedrijfsleven ruimschoots gecompenseerd” 10). De toonzetting van de Amro-bank is aanmerkelijk zorgelijker: „De totale kredietverlening steeg met 2,4 miljard of met 3,8%. De groei vond geheel in het buitenland plaats. Bij de particuliere kredietverlening nam – ondanks een toeneming van de produktie ten opzichte van 1982 – het uit-

staande saldo opnieuw af. Ook de buitenlandse middellange kredietverlening aan zakelijke cliënten vertoonde een daling” 11). De tendens die uit de verslagen van 1983 kan worden afgeleid, heeft zich in 1984 voortgezet. De rendementsverbetering is dan ook het resultaat van een matige en gevarieerde kredietgroei, een lichte daling van de VAR-toevoeging, lagere belastingafdrachten en vooral een bepaalde kostenbeheersing.

Per saldo betekent de confrontatie van het bankwezen met omvangrijke kredietverliezen door de stagnatie in het bedrijfsleven dat scherp wordt aangegeven dat de hoogtijdagen van de bancaire groei en bloei tot het verleden behoren. In het spanningsveld van expansie en soliditeit zal in de naaste toekomst de klemtoon op de laatste moeten liggen.

Slot

De hiervoor in grote lijnen geschetste ontwikkeling bepaalt het kader waarbinnen bankiers hun concrete afwegingen ten aanzien van de kredietverlening aan bedrijven zullen maken. De bereidheid om risico's te nemen door het verlenen van kredieten aan minder florerende bedrijven of door het continueren van de kredietverlening aan bedrijven in financiële moeilijkheden in de hoop op een verbetering van de situatie zal, zoals uit de bovengeschetste ontwikkelingen kan worden afgeleid, niet zijn toegenomen. In toenemende mate zullen de banken zekerheden eisen tegenover de verstrekte middelen – hetgeen zelfs tot zekere spanningen leidt bij de toepassing van het faillissementsrecht – en niet aarzelen tot opzegging van de kredietfaciliteiten over te gaan wanneer terugbetaling van de uitstaande gelden in gevaar dreigt te komen. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat in de naaste toekomst, nog meer dan in het verleden, op „zeker” zal worden gespeeld.

C.J. Rijnvos

8) Vereniging Handelsrecht, *Rapport van de Commissie Insolventierecht*, Arnhem, 1985, blz. 32.

9) Algemene Bank Nederland NV, *Jaarverslag 1983*, blz. 27.

10) Nederlandse Middenstandsbank NV, *Jaarverslag 1983*, blz. 31.

11) Amsterdam/Rotterdam Bank NV, *Jaarverslag 1983*, blz. 7.

Sluiting van de NSM (ANP-foto)

